

LINGVISTINĖS PASTABOS

Dėl žodžių tvarkos funkcijos poezijoje

„Išorinių“ tekstų (t. y. tokių tekstų, kokie jie konkrečiai atrodo) pagrindą sudaro semantinis komponentas, kurį galima išreikšti teiginių logikos hierarchiškai organizuotų sąvokų terminais. Kiekvienas teiginys susideda iš predikato ir tam tikro skaičiaus n (kur $n > 1$) argumentų¹. Tas semantinis komponentas tekstų sudarymo procese įjungiamas į tam tikrą kontekstą, susijusį tiek su komunikacijos akto situacija, tiek su bendruoju komunikacijos akto dalyvių žinojimu, plg. [Schmidt, 1973, p. 48 tt.]. Semantinė reprezentacija ir kontekstas determinuoja komunikacinio dinamizmo² laipsnius, kurių kraštutinius polius sudaro temos ir remos funkcinės vertės. Tie laipsniai nusako komunikacijos akto informacijos kiekį, kurį turi kiekvienas semantinio komponento vienetas (plg. [Firbas, 1976]; plačiau apie tai [Gülich-Raible, 1977, p. 60 tt.]). Viena iš priemonių, vartojamų išorinėje tekstų struktūroje reikšti toms komunikacinio dinamizmo vėrtėms yra žodžių tvarkos skirtybės³. Kaip žinoma, ta priemone labiau naudojasi laisvos žodžių tvarkos kalbos negu tos, kur žodžių tvarka ne tokia laisva⁴. Pirmajam tipui galėtų atstovauti lietuvių kalba, antrajam – anglų ir italų kalbos. Tačiau net ir skirtingose šiuo atžvilgiu kalbose būna bendrų strategijų, plg. liet. *darže yra vaikas*: it. *nel cortile c'è un bambino*: angl. *in the garden there is a child* ir *yra vaikas darže*: *c'è un bambino nel cortile*: *there is a child in the garden*. Daržo komunikacinio dinamizmo vėrtė pirmuoju atveju mažesnė negu antruoju.

Remiantis šiais principais, galima paaiškinti, kad išorinėje teksto struktūroje žymėtoji (markiruota) žodžių tvarka $D_1 + D_2$ kilim., $D_1 + Bd$ (D_2 ir Bd tiesiogiai priklauso nuo D_1) vartojama vietoj nežymėtosios tvarkos $D_2^{kilm.} + D_1$, $Bd + D_1$ kaip strategija, perteikianti skirtingas komunikacinio dinamizmo vėrtes. D_2 arba Bd

¹ Dėl tokių komponentų semantinės interpretacijos problemų plg. [van Dijk, 1977, p. 28 tt.].

² Lietuvių lingvistinėje literatūroje šiai sąvokai įprastas aktualiosios skaidos terminas. – *Red.*

³ Čia nesvarstysim klausimo, ar jau semantinės reprezentacijos lygmenyje egzistuoja tam tikra linijinė tvarka (nors ir kitokio tipo negu išorinėje teksto struktūroje). Dėl semantinės reprezentacijos nelinijškumo plg. [Petöfi, 1975, p. 9 tt.].

⁴ Suprantama, tas reiškinys tiesiogiai susijęs su morfologinių linksnų, išreiškiančių giliuos. struktūros santykius, buvimu ar nebuvimu.

komunikacinis dinamizmas pirmuoju atveju didesnis negu antruoju, plg. dar *universitas senasis : senasis universitas*. Tokio tipo opozicija iki galo panaudojama tik šnekamojoje kalboje ir iš dalies prozoje. Poetinėje kalboje ta opozicija beveik visada neutralizuojama – ir tai lengvai paaiškinama ritmo ir rimų poveikiu. Neutralizacija būna tuo silpnesnė, kuo poetinis tekstas savo stiliumi artimesnis prozai.

Galima pateikti pluoštą šios neutralizacijos pavyzdžių iš lietuvių poezijos:

1) V. Kudirka:

*spinduliu pirmiausi liepimu aiškiausi
da aiškiau gaudžia savo dainą graudžią
vienybę užlaiko atminimais vaiko
rankas pūslėtas jūsų pažadėtas
takais dorybės ant <...> žmonių gėrybės
iš jauno laiko už gerumą vaiko*

2) V. Mykolaitis-Putinas:

*į naktį žvaigždėtą dalia pažadėta
kas pavasarį girdėta guodžia širdį sužavėta
nuo miško šalies lyg sparnais nakties
šaltoj krūtinėj versmėj ugninėj
lyg mergaitė graži galvą puoši*

3) A. Vienažindys:

*šturmas didžiausis aukščiausias
ašaroms linksmybės ant ženklų vienybės
ant turtų didžiausių savo meilę klausiu
nuog tikro tėvelio su rankelėms bernelio
skirtis nuog motinėlės su sparnais gegužėlės
tėvo našlaitėlių ant kapo tėvelių
ant svieto ranka kieta*

Tokie lietuvių kalbos faktai leidžia naujai interpretuoti „Rigvedos“ poetinių tekstų žodžių tvarką, remiantis tipologiniais gyvos kalbos duomenimis. Tariamoji laisva tų tekstų žodžių tvarka yra, be abejo, metrikos poveikio padarinys (su tam tikromis tradicinėmis formulinėmis „kristalizacijomis“). Panagrinėkime keletą pavyzdžių: 1) *Duhitṛ + divaḥ* (= ‘dangaus dukter’): a) *vājabhir duhitar divaḥ* (I, 30, 22b)⁵ ‘su apdovanojimu, dangaus dukterie!’, b) *rayīm divo duhitar iṣayādhyai* (VI, 64, 4d) ‘(atnešk mums) turtus, dangaus dukterie, kad mes galėtume (jais) naudotis’⁶;

⁵ Pavyzdžiai paimti iš [Thumb—Hauschild, 1959—1960].

⁶ Variantai a) *duhitṛ divaḥ* ir b) *divaḥ duhitṛ* paprastai pasirodo skirtingose pozicijose: pirmasis – cilutės (skr. *pādah*) gale, antrasis – negalinėje (dažnai ir nepradinėje) pozicijoje.

2) *Duhitṛ + sūryasya* (= 'saulės duktė') a) *sūryasya duhitṛbharat* (IX, 113, 3b) 'saulės duktė atneša (šį buivolą)', b) *ā vām ráthaṃ duhitṛ sūryasya* (I, 116, 17a) 'į jūšų vežimą (ilipo) saulės duktė'; 3) *sūnu- + sahasaḥ* (= 'jėgos sūnus') : a) *sáhasaḥ sūno trisdhastā havyám* (V, 4, 8b) '(vertink mūsų) dovaną, o jėgos sūnau, (o dieve), turintis trejus namus', b) *áchidrā sūno sahaso no adyá* (I, 58, 8a) 'O jėgas sūnau, (duok) mums šiandien nesunaikinamą (pagalbą)'⁸. Kaip pastovios, visose padėtyse išlaikomos, žodžių tvarkos pavyzdį galima nurodyti *bráhmaṇas pátiḥ 'Brahmanaspatis'* (pažodžiui – 'maldos viešpats'): a) *bráhmaṇas pate tvám asyá yantá* (II, 23, 19a; II, 24, 16a), b) *iyám vām brahmaṇas pate svrṣṭir* (VII, 97, 9a), c) *tváyā vayám svrṣṭhā brahmaṇas pate* (II, 23, 9a); daugiau pavyzdžių ir pastabų žr. [Michelini, 1980].

Remiantis lietuvių kalba, galima tvirtinti, kad „Rigvedos“ laikų šnekamojoje indų kalboje žodžių tvarka minėtų tipų konstrukcijose buvo tokia kaip lietuvių. Dėl to tokią žodžių tvarką mes ir randame prozinuose sanskrito tekstuose [Thumb – Hauschild, 1959–1960, T. 2, p. 438 tt.]*.

Italija

(Università Cattolica del
Sacro Cuore di Milano)

Guido Michelini

[iteikta 1979 m. gruodžio 30 d.

LITERATŪRA

van Dijk, 1977 – van Dijk T. A. Text and Context. – London, 1977.

Firbas, 1966 – Firbas J. On Defining the Theme in Functional Sentence Analysis. – Traavaux linguistiques de Prague, 1966, vol. 1, p. 267–280.

Gülich–Raible, 1977 – Gülich E., Raible W. Linguistische Textmodelle. – München, 1977.

Michelini, 1980 – Michelini G. A proposito dell' ordine delle „parole“ nella lingua del Rigveda – IF (spausdinama).

Petöfi, 1975 – Petöfi S. J. Vers une théorie partielle du texte. – Hamburg, 1975.

Schmidt, 1973 – Schmidt S. J. Texttheorie. – München, 1973.

Thumb–Hauschild, 1959–1960 – Thumb A., Hauschild R. Handbuch des Sanskrit. – Heidelberg, 1959–1960, Bd. 1, Teile 1–2.

⁷ Variantas *sūryasya duhitṛ* pasirodo arba eilutės pradžioje, arba viduryje, arba (tik vienoje vietoje) – gale, tuo tarpu *duhitṛ sūryasya* – tik galinėje pozicijoje.

⁸ Variantas *sahasah sūnuḥ* pasirodo pradinėje arba vidinėje pozicijoje prieš žodį, prasidedantį balsiu, o tuo tarpu *sūnu-sahasah* – vidinėje pozicijoje prieš žodį, neprasidedantį balsiu (vienintelė išimtis randama VIII, 19, 7b).

* Už pagalbą, rengiant šį straipsnį, autorius dėkingas docentui A. Girdeniui ir aspirantui B. Stundžiai.